

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De triniteitsleer van Calvijn' [review-article]

Brink, G. van den

Citation

Brink, G. van den. (2005). De triniteitsleer van Calvijn' [review-article]. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8338>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8338>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Focus

DE TRINITEITSLEER VAN CALVIJN

N.a.v. A. Baars, *Om Gods verhevenheid en Zijn nabijheid. De Drie-eenheid bij Calvijn*, Uitg. Kok, Kampen 2004, 751 p., € 39,90 (ISBN 9043506591).

G. van den Brink

Het is een gouden greep geweest van A. Baars om uitgerekend de triniteitsleer van uitgerekend Calvijn aan een diepgaande analyse te onderwerpen. Niet dat dat nog nooit eerder gebeurd was - uit de secundaire literatuur die Baars verwerkt, blijkt dat hij bepaald de eerste niet is die zich met dit thema bezighoudt. Maar wel omdat er alle aanleiding was het in onze tijd opnieuw te doen, en grondiger dan voorheen. Die aanleiding is gelegen in het feit dat in de hedendaagse renaissance van de triniteitsleer (vgl. daarover bijv. *TR* 46, 210-240) het erfgoed van Calvijn op allerlei manieren in discussie is. Door de één wordt het geclaimd, door de ander verguisd, en door een derde zelfs beide tegelijkertijd (zij het dan uiteraard op verschillende punten). Vrijwel altijd gebeurt dit met een beroep op afzonderlijke Calvijn-citaten of op beperkte overzichten die slechts een deel van wat Calvijn geschreven heeft in de overwegingen betrekken. Daarom komt Baars' proefschrift werkelijk als geroepen in de actuele theologische discussie. Persoonlijk heb ik het zelfs betreurd dat hij het niet in het Engels geschreven heeft, een taal die hij blijkens zijn in het boek opgenomen c.v. goed moet beheersen, want dan hadden internationaal gezien nog zoveel meer mensen er hun winst mee kunnen doen. Maar ik begrijp dat een Engelse vertaling inmiddels in voorbereiding is, en dat is dus zeer toe te juichen.

Drie 'scans' van Calvijn

Hoe gaat Baars te werk? In een eerste hoofdstuk geeft hij enerzijds een overzicht van de wijdverbreide herbezinning op de drie-eenheidsleer in de hedendaagse theologie, en schetst hij anderzijds de (gebrekkige) stand van zaken in het Calvijn-onderzoek op dit punt. Die beide overzichten brengen hem dan tot de doelstelling van zijn studie, die als volgt luidt: 'Het doel van deze studie is door een genetisch en systematisch onderzoek inzicht te krijgen in de triniteitsleer van Calvijn (...) en iets van de relevantie van zijn concept te laten zien voor de huidige theologische discussie'. Het gaat Baars dus maar niet om een reconstructie van Calvijns drie-eenheidsleer als doel in zichzelf. Dat zou

vanuit theologie-historisch oogpunt al heel mooi zijn, maar Baars stelt ook de systematisch-theologische vraag wat het belang van Calvijns visie nu is voor de hedendaagse discussie. Dat maakt zijn boek ook voor niet-historici spannend.

De wijze waarop Baars vat tracht te krijgen op Calvijns denken over Gods drie-eenheid is zeer omvattend en uitgebalanceerd. Allereerst geeft hij in hoofdstuk 2 een diachrone analyse, die de ontwikkelingen in de manier waarop Calvijns triniteitsleer door de jaren heen ter sprake brengt heel mooi zichtbaar maakt. Daarna volgen in hoofdstuk 3 enkele meer synchrone doorsneden, waarin die werken van Calvijns worden vergeleken die zich minder goed voor een historisch-chronologische analyse lenen: de commentaren en preken. Methodisch op het eerste gezicht wat merkwaardig is dat in dit hoofdstuk ook de diverse polemieken die Calvijns over de triniteitsleer voerde – o.a. met Servet – nog eens terugkeren. Die waren in hoofdstuk 2 immers al in hun historische volgorde geanalyseerd. Dat ze nu nog eens met elkaar en met de laatste editie van de *Institutie* worden vergeleken, is echter gezien de focus hierop in het bestaande onderzoek niet geheel onbegrijpelijk. Daarnaast schenkt Baars bij deze dwarsdoorsneden nog aandacht aan trinitarisch gestructureerde formuleringen die men verspreid over heel Calvijns werk aantreft. In hoofdstuk 4 volgt dan de zogenaamde comparatieve analyse, waarbij Calvijns triniteitsleer vergeleken wordt met die van enkele kerkvaders – Gregorius van Nazianze (helaas niet Gregorius van Nyssa, die in de hedendaagse discussie een grotere rol speelt, maar op wie Calvijns zich in mindere mate beroept) en Augustinus – en ook met die van bekende tijdgenoten: Erasmus, Luther, Melanchton en Zwingli. Hoofdstuk 5 geeft op basis van de voorafgaande drie 'scans' een samenvattende beschrijving van Calvijns visie.

De analyses die zodoende van Calvijns gemaakt worden, zijn zo gedetailleerd dat ze al met al ruim 600 bladzijden in beslag nemen! Het is een omslachtige werkwijze, waarbij herhalingen niet te voorkomen zijn, maar het is wel de enige manier die garandeert dat je eigenlijk weinig of niets ontgaat. Ondanks de herhalingen en de uitdijning van het boek vind ik de compositie ervan daarom toch fantastisch. Indrukwekkend is ook de immense hoeveelheid secundaire literatuur die de schrijver verwerkt, en de beoordelingen die hij daar steeds van geeft. Nergens bekruipt je het gevoel dat Baars daarbij ook maar enigszins bevooroordeeld te werk gaat; integendeel, telkens toont hij zich fair, bedachtzaam, beducht voor *sweeping statements*, en hermeneutisch fijngevoelig, dus met een scherp oog voor de betekenis van soms subtiele verschillen (bijv. bovenaan p.508 over de relatie van Calvijns tot Augustinus, of op p.665vv. over de 'licht-modaliserende tendens' die sommigen bij Calvijns meenden waar te nemen).

Calvijns als voorbode?

Wat zijn nu de belangrijkste conclusies uit Baars' onderzoek? Die worden allereerst opgesomd in een paragraaf waarin hij het eigene van Calvijns triniteitsleer destilleert, en vervolgens in het slothoofdstuk (hoofdstuk 6), waarin teruggebogen wordt naar de hedendaagse discussie teneinde de betekenis van Calvijns daarvoor te peilen. Het eigene

van Calvijns drie-eenheidsleer bestaat volgens Baars uit het samengaan van zes karakteristieken: een anti-speculatieve toonzetting (een punt dat ook door E.P. Meijering vaak benadrukt is), een spanning in de verhouding tussen de immanente en de economische triniteit (Gods drie-enige wezen is groter dan wat we daarvan in de trinitarische heilsopenbaring leren kennen), de onderstreping van de volle Godheid van de drie personen (waarbij Calvijn er nog sterker dan de *patres* voor waakt de Zoon en de Geest niet ondergeschikt te maken aan de Vader), de specifieke invulling van het persoonsbegrip (een kernbegrip in de triniteitsleer), het accent op de heilseconomische relaties (boven de intra-trinitarische), en de soteriologische toespitsing die Calvijn aan de triniteitsleer geeft (die nauw met de eerste en de voorlaatste karakteristiek samenhangt).

Een interessante vraag waar Baars hier niet op ingaat, is in hoeverre Calvijn op grond van deze karakteristieken getypeerd kan worden als een *voorbode* van de hedendaagse trinitarische renaissance, zoals diverse auteurs betogen. Het komt mij voor dat deze auteurs, hoewel het dus niet expliciet gezegd wordt, van Baars in hoge mate gelijk krijgen. Overtuigend toont Baars aan dat men allerlei accenten en motieven die in deze renaissance een rol spelen (bijv. de voorkeur voor een sociale triniteitsleer, p.675vv.) niet zomaar op Calvijn kan terugprojecteren. Maar het anti-speculatieve karakter van Calvijns triniteitsleer, het feit dat Calvijn deze in het hart van de Godsleer plaatst (iets wat ik graag als zevende karakteristiek aan zou merken!), zijn toespitsing ervan op de heilsvraag, zijn onderstreping van de volstrekte gelijkwaardigheid van de drie personen, en zijn specifieke invulling van het persoonsbegrip (waarin hij de personen niet zoals Augustinus laat vervluchten in substantieelozes relaties, maar echt onderling verbonden 'zelfstandigheden' laat zijn) – dat zijn zonder uitzondering motieven die in de hedendaagse discussie opnieuw onder het stof van eeuwenlange nutteloos-speculatieve beschouwingen vandaan gehaald worden. Meer nog dan Baars expliciet maakt (maar hij zal het, denk ik, niet met me oneens zijn) is er dus aanleiding om Calvijn een zoal niet vooruitziende, dan toch buitengewoon scherpe blik toe te schrijven voor waar het theologisch gezien in de triniteitsleer op aankomt.

In het laatste hoofdstuk komt Baars dan tot een eigen afweging van de betekenis van Calvijn in het licht van de hedendaagse triniteitstheologie én omgekeerd – waarbij hij zich overigens bewust toont van de risico's die zo'n vergelijking van historisch ver uiteenliggende posities met zich meebrengt. Ook hier gaat hij echter weer fair te werk. Calvijn krijgt niet bij voorbaat gelijk (diens ontkenning van de realiteit van Gods emoties wordt bijv. afgewezen, 696!), maar ook de hedendaagse theologen worden niet kritiekloos gevolgd. Zo voert Baars tegenover een tamelijk brede consensus een pleidooi voor het goed recht van het onderscheid dat Calvijn laat bestaan tussen de economische en de immanente zijde van de triniteit. Wel wil Baars het voorstel van Pannenberg nader overwegen, om het klassieke spreken over de trinitarische oorsprongsrelaties (eeuwige generatie, processie etc.) te verrijken, door deze samen te denken met de vele relaties tussen Vader, Zoon en Geest die bijbels-theologisch aan de orde zijn. Baars heeft begrijpelijkerwijs wel enkele vragen bij de historiserende wijze waarop Pannenberg zelf dit voorstel uitwerkt (690vv.), maar ziet hem hier feitelijk toch (en ik denk terecht) in het verlengde opereren van Calvijns heilseconomische toespitsing van de triniteitsleer.

Enkele vragen

Het noemen van Pannenberg brengt mij tenslotte bij een drietal vragen die ik Baars zou willen voorleggen. Ik haast me overigens daaraan vooraf te laten gaan, dat die vragen feitelijk in het niet vallen bij de enorme bewondering die ik voor deze studie heb. Toch stel ik ze, in de hoop ook op deze punten tot nadere verheldering te komen. De vragen betreffen alle drie inhoudelijke punten, die ook strikt als zodanig geformuleerd zouden kunnen worden, maar die zich goed laten illustreren aan de wijze waarop Pannenberg ermee omgaat en de manier waarop Baars daar dan weer op reageert.

Allereerst is daar de kwestie van de verankering van de drie-eenheidsleer in de bijbel. Pannenberg stelt dat er in het NT geen plaatsen zijn waar met zoveel woorden gezegd wordt dat de ene God in drie Personen bestaat (36). Daar heeft hij m.i. gelijk in – al was het maar omdat het trinitarisch persoonsbegrip, zoals Baars ook erkent, in het NT niet voorkomt. Als ik het goed zie betekent dat voor hem echter niet, zoals Baars schrijft, dat er in het NT geen passage(s) te vinden zouden zijn 'waaruit de kerkelijke triniteitsleer kan worden afgeleid' (37). Er is immers een verschil tussen enerzijds latere ontwikkelingen in het NT willen teruglezen, wat Pannenberg niet wil, en anderzijds erkennen dat aan de intenties van de Schrift in een latere historische context slechts op één manier (i.c. die van de kerkelijke triniteitsleer) voluit recht kan worden gedaan – wat Pannenberg wel doet, getuige bijvoorbeeld zijn verregaande aansluiting bij Athanasius. Pannenberg laat daarbij (zoals ook anderen) zien, dat niet zozeer enkele afzonderlijke passages alswel de hele *schering en inslag* van het nieuwtestamentisch getuigenis eigenlijk alleen maar begrepen kan worden in trinitarische termen.

Wanneer Pannenberg inzake het Schriftberoep de 'altprotestantische Dogmatik' kritiseert, stelt Baars dat deze kritiek zeker ook Calvijn treft (36). Uit Baars' eigen onderzoek concludeer ik echter dat dat nog maar de vraag is, omdat juist Calvijn veel soberder blijkt in zijn opsomming van 'vindplaatsen' voor de triniteitsleer dan allerlei scholastieke theologen vóór en na hem (die bijvoorbeeld, anders dan Calvijn, Psalm 2 zien als een bewijsplaats voor de eeuwige generatie van de Zoon, 54). Misschien is Pannenberg zich van dat verschil wel zeer bewust. Baars gaat in elk geval zelf ook niet zomaar mee met de bekende these van Richard Müller c.s., dat er inhoudelijk nauwelijks verschil zou zijn tussen Calvijn en de na-calvijnsse orthodoxie (53). Maar zou je dan hier ook niet moeten zeggen dat Pannenberg de lijn die Calvijn heeft ingezet gewoon verder doortrekt, in plaats van Calvijn te kritiseren? Wanneer Calvijn enerzijds het aantal *loca probantia* sterk reduceert, maar anderzijds wel opkomt voor het voluit bijbelse gehalte van de triniteitsleer, is hij dan ook daarin geen voorbode van de trinitarische renaissance?

De tweede vraag betreft Baars' kritiek – althans, zo lijkt het – op de zogeheten 'regel van Rahner', waarin deze de immanente en de economische triniteit met elkaar vereenzelvigt. Nu zijn er van deze regel uiteenlopende interpretaties mogelijk, waarvan sommige inderdaad de *aseitas Dei* in gevaar brengen, een punt dat zowel voor Calvijn als voor Baars terecht zwaar weegt. Maar zou men deze regel ook niet zó kunnen opvatten, dat zij slechts de wacht houdt bij elke zweem van speculatie over het wezen van God los van Gods openbaring? Wil zij niet vooral zeggen, dat alles wat we over de drie-eenheid

van God menen te weten slechts ontleend kan zijn aan Gods heilsopenbaring? De aanleiding bij Rahner was immers zijn kritiek op de sterk speculatieve tendens in de westerse triniteitsleer. Rahner heeft er zeker niet mee bedoeld het *Deus semper maior* te ontkennen. Zou zijn regel zo bezien juist niet geheel in de lijn van Calvijns anti-speculatieve instelling liggen? Het lijkt erop, dat Baars de diverse opties die zich hier voordoen te zeer met elkaar vereenzelvigt, door te suggereren dat men op dit spoor haast automatisch uit moet komen bij de visie dat de eeuwige Drie-eenheid pas in en door de geschiedenis werkelijkheid wordt (687), en daarbij zelfs ook onderworpen is aan lijden en dood (695). Maar iemand als bijvoorbeeld Pannenberg, die de regel van Rahner overneemt, lijkt m.n. in zijn rijpere werk toch wat afstand te nemen van dit soort extremen, en dat geldt voor andere theologen (bijv. Walter Kasper) nog eens te meer. De vraag is dus, of een gereformeerd mens eigenlijk niet alle reden heeft om de regel van Rahner te onderschrijven...

De derde vraag betreft de sociale triniteitsleer. Opvallend is, dat Baars wel helder maakt dat daarvoor bij Calvijn geen aanzetten te vinden zijn, maar er in zijn gesprek met de hedendaagse triniteitstheologie verder niet meer op terugkomt. Daardoor komt het niet tot een systematische evaluatie van dit verschil tussen Calvijn en hedendaagse theologen als Pannenberg en vele anderen. Dat is jammer, want ook op dit punt lijkt nadere doordenking wel wenselijk. De gereformeerde theoloog Cornelius Plantinga stelt ergens, dat wie Paulus en Johannes serieus neemt haast wel uit moeten komen bij een min of meer sociale invulling van de triniteitsleer – zozeer valt het accent er op de drieheid van Vader, Zoon en Geest. Daar zou veel over te zeggen zijn; maar één kant ervan is in elk geval, dat juist een meer sociaal uitgewerkte triniteitsleer de zelfstandigheid en vrijheid van God tot uitdrukking kan brengen, die voor elke gereformeerde theologie zo cruciaal is. Het johanneïsche grondgegeven dat 'God is liefde' impliceert dan immers niet, dat God de mens of de schepping nodig zou hebben om Zijn liefde te betonen, maar betekent dat de onderlinge relaties van Vader, Zoon en Geest reeds van eeuwigheid af door liefde gekwalificeerd zijn. Dat deze liefde vervolgens ook uitgaat naar buiten, is dan geen kwestie van noodzaak, maar van een wilsbesluit, of liever: van vrije gunst die eeuwig Hem bewoog.

Ik merk, dat deze derde vraag in feite een vraag is om nóg meer tekst – en dat is bij een al zo omvangrijk boek natuurlijk bijna ongepast. Ik stop dus, voordat ik me met mijn vragen in details verlies, en daardoor geen recht meer zou doen aan de imposante hoofdlijn van dit onderzoek. Met de omvattende, zorgvuldige en uitgebalanceerde wijze waarop Baars te werk gaat, heeft hij naar het mij voorkomt het hele onderzoeksveld diepgaand aan zich verplicht. Voorlopig zal niemand die nog iets wil beweren over hoe zijn of haar denken over Gods drie-eenheid zich verhoudt tot dat van Calvijn meer met goed fatsoen om dit boek heen kunnen.